

הקריקטורות של מוחמד בישראל

סיפור מוכר אבל לא הסיפור שלנו

הלל נוסק

מבוא

סיפורם של האירועים בעקבות פרסום הקריקטורות של הנביא מוחמד בעיתון דני ב־30 בספטמבר 2005 לא תם ולא נשלם. מפעם לפעם הוא מתעורר מחדש ומעורר מהומות ופעולות אלימות במקומות שונים בעולם; חלקן מסתיים בהרוגים ובפצועים. בגלל המהומות הראשון שהתפשט באירופה ומחוץ לה בחודשים ינואר ופברואר 2006 נהרגו כ־130 בני אדם במדינות שונות. בפברואר 2008 פרסמו הקריקטורות מחדש בדנמרק (על רקע מעצר כמה אנשים שתכננו, על פי המשטרה, לרצוח את הקריקטוריסט שצייר את הקריקטורות), ופרץ גל מהומות שהסתיים בחמישים הרוגים. ב־2 ביוני 2008 התפוצצה מכונית תופת בפתח שגרירות דנמרק באסלאמאבד בירת פקיסטאן, ככל הנראה על רקע פרסום הקריקטורות, וגרמה לשישה הרוגים נוספים.

המהומות פרצו לראשונה בעקבות פרסום 12 קריקטורות של הנביא מוחמד במצבים שונים, ובמיוחד בגלל הקריקטורה שבה הוא מוצג עם טורבן ועליו פצצה עם פתיל מעלה עשן, בעיתון הדני *Jyllands-Posten* ב־30 בספטמבר 2005. טענת המוחים הייתה שהפרסום עובר על האיסור להציג את הנביא בדמות אדם ומבזה אותו בכך שהוא רומז על קשר מהותי בין דת האסלאם לטרור. הארגונים המוסלמיים בדנמרק ושגרירי מדינות אסלאמיות דרשו במפגיע התנצלות מראש הממשלה, אך זה סירב בטענה כי מדובר בזכות בסיסית – הזכות לחופש הביטוי ולחופש העיתונות – ולפיכך אין הוא יכול להיענות לבקשתם. עורך העיתון התנצל וחזר בו, אך שגרירויות דנמרק במדינות שבהן יש רוב מוסלמי או מיעוטים מוסלמים גדולים הותקפו, ואף הוטל חרם על מוצרים דניים במדינות ערב. לאחר התנצלות העורך הדני ובעקבות המחאות כנגד הפרסום, החליטו עיתונים באירופה להצטרף למחאה כנגד הניסיונות להצר את חופש העיתונות, וחלקם אף פרסמו מחדש את הקריקטורות, או פרסמו אותן כידיעה עיתונאית המצטטת עיתונים אחרים ולא כנקיטת עמדה בעד הפרסום או נגדו, וחלקם לא פרסמו אבל השתתפו בוויכוח על הזכות לפרסום. על רקע ההתעוררות מחדש של הנושא בעקבות פרסומים אלה חזרו המהומות וההפגנות האלימות שגרמו לפגיעה בנפש – כ־130 הרוגים במדינות שונות; כמו כן נגרם נזק רב לרכוש של מדינות ושל ארגונים מערביים במדינות ערב ובמדינות מוסלמיות אחרות.

עם התפשטות התופעה והפיכתה לנושא על סדר היום העולמי, התארגנה במאי 2006 קבוצת חוקרי תקשורת מ־14 מדינות ברחבי העולם, ביוזמה של חוקר תקשורת מפּינלנד ובהשתתפות חוקרים ממדינות שונות – שבדיה, נורבגיה, דנמרק, צרפת, גרמניה, בריטניה, ארצות הברית, קנדה, פקיסטאן, סין, רוסיה, מצרים וישראל – במטרה לחקור באופן השוואתי את השאלות המקצועיות והערכיות של חופש הביטוי וחופש העיתונות שהעיתונות, העיתונאים, הפרשנים והאינטלקטואלים במדינות המשתתפות העלו לסדר היום ואת יחסם אליהן.

באופן כללי נמצא ציר התייחסות של התקשורת והאינטלקטואלים במדינות השונות. בקצה אחד שלו נתפס חופש העיתונות כערך מוחלט ובלתי ניתן לפשרה, שהוגדר במחקר במונח שנשמע אוקסימורון, "פונדמנטליזם ליברלי". בקצה האחר קיים מה שהוגדר במחקר כגישה סובלנית הרואה צורך להגביל את חופש הביטוי והעיתונות כאשר יש חשש לפגיעה ברגשות, ובמיוחד כאשר מדובר ברגשות דתיים. מדינות סקנדינביה וצרפת במיוחד, ובמידה רבה גם בריטניה וגרמניה, תמכו במודל הליברלי. ישראל בלטה בגישתה הסובלנית, אם כי גם בישראל היו קולות מעטים בעד הגישה הקיצונית של חופש ביטוי וחופש עיתונות ללא התחשבות בתוצאות. לפי גישה זו תוצאות ההגבלות על חופש הביטוי חמורות יותר מכל פגיעה ברגשות. המאמר שלהלן מציג את ממצאי המחקר והמסקנות שעלו ממנו ביחס לישראל.

השאלה היכן מצויה ישראל על הרצף שבין "פונדמנטליזם ליברלי" לבין הגבלות על חופש הביטוי והעיתונות כביטוי לסובלנות לרגשות של מיעוטים, ובמיוחד חשש לפגיעה באמונה, דתית של אחרים, בהקשר של התייחסות לפרסום הקריקטורות בתקשורת בעולם ותגובות מוסלמים במדינות שונות, נבחנת על רקע מאפיינים רלוונטיים של החברה הישראלית (אדוני ונוסק, 2007) מדובר במאפיינים כמו הקונפליקט הישראלי-פלסטיני והקונפליקט הישראלי-ערבי, וכתוצאה מכך ראיית האסלאם כאחד המניעים של המאבק בישראל; המיעוט הערבי ומעמדו הפוליטי והחברתי בישראל (סמוחה, 1993, 1998; Al-Haj, 2004); מקומה של הדת ככלל ושל הדת היהודית בפרט במדינת ישראל; שאלת הסובלנות בחברה

זכויות הפרט האחרות. מנגד קיימת גישה התומכת בהגבלת חופש הביטוי כאשר הוא פוגע ברגישויות של קבוצות חברתיות, ובמיוחד בקבוצות מיעוט, ובכללן המאמינים בדתות השונות. מנקודת מבט זו יכולים המדינה או עורכי עיתונים להגביל את זכותה של העיתונות לבקר דרכי התנהגות מסוימות של קבוצות בחברה.

היבט נוסף של הדיון העולה במיוחד בישראל, אך גם במדינות אחרות, הוא שאלת המוסר הכפול. במקרים אחדים משתמשות מדינות ערב המוסלמיות בקריקטורות נגד ישראל, נגד היהודים ונגד היהדות שמזכירות ואפילו מעתיקות את קריקטורות התעמולה הנאצית. קריקטורות אלה, לטענת הכותבים בישראל, לא גונו בפי אנשי הדת המוסלמים. נוסף על כך, חלק מהמדינות המוסלמיות השתמשו בשואה כדי לבדוק אם המדינות המערביות נכונות לקבל את עקרונות חופש הביטוי שלהן (במקרה של השואה – ביקורת והכחשה). זו עדות לכאורה למוסר כפול של התקשורת באירופה. כך גם שאלת הפרסום או ההימנעות מפרסום של קריקטורות הפוגעות בקדושי הדת הנוצרית או דתות אחרות היא טענה של מנהיגים מוסלמיים כנגד הצדקת פרסומן של הקריקטורות הפוגעות ברגישויותיהם של מאמיני האסלאם.

הפרסומים בעיתונות הישראלית שאליהם התייחס המחקר

שישה עיתונים בשפה העברית: ידיעות אחרונות, מעריב, הארץ, הצופה, יתד נאמן והמזדע ועיתון אחד בשפה האנגלית, ה-Jerusalem Post, היו המקורות למחקר. עיתונים אלה מכסים כמעט את כל קוראי העיתונים היומיים: למעלה משמונים אחוז מאוכלוסיית המדינה. העיתונים מייצגים מגוון של בעלויות (פרטיות ומפלגתיות) ושל עמדות פוליטיות, חברתיות וכלכליות, וכן עמדות חילוניות ומגוון של עמדות דתיות בקרב המגזר הדתי בישראל.

בכל העיתונים אותרו מאמרי המערכת, מאמרי הפרשנות של עיתונאים, מאמרי פרשנות של אינטלקטואלים ושל פוליטיקאים וכן מכתבים למערכת. בעיתונים הארץ וידיעות אחרונות אותרו גם ידיעות חדשותיות בעמודי החדשות המקומיות ובעמודי חדשות החוץ של העיתונים. מספרי הידיעות שהתייחס לקריקטורות ולאירועים שקרו בהקשר להן בעולם ובישראל מפורטים בטבלה שלהלן.

ניתוח התוכן התייחס לפריטי החדשות ולפריטי הדעות בנפרד. תחילה נציג את הסיקור החדשותי, בהמשך את תוכן מאמרי הדעות ולאחר מכן את הדיון ואת המסקנות העולות מן הסיקור של הפרסום של הקריקטורות והמהומות שבאו בעקבותיהן באירופה ובישראל.

המאפיינים העיקריים של הסיקור החדשותי

שאלת הפרסום של הקריקטורות – עניין חדשותי או עמדת ערכית ביחס לחופש העיתונות?

הנתונים שנאספו עבור החלק הזה של המחקר כללו שני עיתונים, אחד איכותי ואחד פופולרי במשך שבועיים בלבד (1-15 בפברואר 2006). כפי שמצוין בטבלה 1, הארץ פרסם 36 פריטים בעמודי החדשות וידיעות אחרונות 11 פריטים. בשני העיתונים מרבית הפריטים היו חדשות חוץ או פנים אם הייתה התייחסות למגזר הערבי ולתגובות

הישראלית בכלל ושל סובלנות בין דתית בפרט (קפלן, 2006); טיבה של הדמוקרטיה הישראלית ושאלת זכויות האדם והאזרח כולל שאלת השוויון של אזרחי המדינה הערבים; וכן היחסים בין ישראל למדינות אירופה על רקע הסכסוך הישראלי-פלסטיני והביקורת הנמתחת שם על הכיבוש ועל התנהלות מדינת ישראל וצבאה (נוסק, 2002).

שאלת מעמדם של חופש הביטוי ושל חופש העיתונות צריכה להיבחן בהקשר זה על רקע המאפיינים הייחודיים לתקשורת בישראל: לצד מאפיינים של מדינת דמוקרטיה יש מאפיינים לא דמוקרטיים, מורשת המנדט הבריטי, שטרם שוננו, בין השאר בשל המבנה הפוליטי-חברתי ואי סיומו של הסכסוך הישראלי-ערבי (כספי ולימור, 1992). חופש הביטוי וחופש העיתונות מעוגנים לפי שעה בפסיקה תקדימית של בג"צ ולא בחוקי יסוד או בחוקה, בניגוד לחלק מן המדינות האחרות שהשתתפו במחקר (נוסק ולימור, 2002).

רקע: האירועים בישראל בזמן פרסום הקריקטורות

על מנת להבין את הסיקור של אירועי הקריקטורות של מוחמד, את הוויכוח הציבורי ואת האירועים שבאו בעקבות פרסומן בעיתונות בישראל, יש לתאר את המצב בישראל בזמן שהתרחשו האירועים מושאי המחקר (15.1.2006-15.3.2006). בינואר 2006 העסיקו את העיתונות הישראלית כמה אירועים חשובים. החשוב ביותר היה מצב בריאותו של ראש הממשלה אריאל שרון והשפעתו על סדר היום הפוליטי הפנימי והחיצוני. נוסף על כך נערכו בחודש מארס 2006 בחירות כלליות שהיו נושא מרכזי בסיקור. הפינוי האלים של האיחוזת עמונה העסיק את העיתונות הישראלית. האלימות שפרצה בעת הפינוי בגדה המערבית העסיקה במיוחד את העיתונות הדתית. לקראת סוף ינואר אירע פיגוע בתחנה המרכזית של תל-אביב, ולבסוף ניצחון החמאס בבחירות הכלליות של הפלסטינים היה אירוע חדשותי בולט שהעסיק רבות את העיתונות הישראלית.

האירועים הדרמטיים שקרו בחודשים ינואר-מארס 2006 שהעסיקו, כאמור, את העיתונות המודפסת והאלקטרונית, מסייעים לנו להבין מדוע העיתונות הישראלית לא העניקה מקום נרחב לפרסום הקריקטורות בדנמרק ולתגובות עליו. האירוע סוקר בעמודי החדשות, ובמיוחד בחלקים העוסקים בחדשות כאירוע בין-לאומי, וקיבל התייחסות במאמרי מערכת, במאמרי פרשנות של עיתונאים, במאמרי דעה של אינטלקטואלים שאינם חברי מערכות העיתונים או ב"מכתבים למערכת". בחדשות הוצג האירוע בעיקר כפריט בחדשות החוץ, העוסק בתגובות באירופה ובעולם הערבי והמוסלמי, כבעיה ביחסיהן של מדינות אירופה עם אוכלוסייתן המוסלמית שלה השלכות על המזרח התיכון, מרכז האסלאם. האירוע הוצג כראיה למלחמת תרבות בין האסלאם למערב. הייתה הבנה מסוימת לפגיעה ברגשות הדתיים של מוסלמים, אבל לא היו גילויי אהדה לזעם ולהפגנות האלימות.

שאלת חופש העיתונות וחופש הביטוי עלתה במסגרת מאמרי הפרשנות והדעה. הגישה החילונית הליברלית טוענת שחופש הביטוי הוא ערך אוניברסלי חשוב הקודם לכל פגיעה ברגשות דתיים. גישה זו מתייחסת לדתות כאל מערכות שמרניות המגבילות את התרבות החילונית המערבית ומסכנות אותה, ולכן סבורה שיש להילחם בכל הגבלה שמנסה דת מאורגנת להטיל על חופש הביטוי, כמו גם על

טבלה: מספרי הפריטים שהתייחסו לקריקטורות לפי הקטגוריות השונות ולפי עיתונים

עיתון	תאריכים	חדשות מקומיות	חדשות חוץ	מאמרי מערכת	פרשנות של עיתונאים	מאמרים של אינטלקטואלים ופוליטיקאים	מכתבים למערכת	סך כל הפרטים
הארץ	15 בינו'–15 במארס	8	28	1	11	4	3	55
ידיעות אחרונות	15 בינו'–15 במארס	1	10		1	1		13
הצופה	15 בינו'–15 במארס	1	5		1			7
יתד נאמן	15 בינו'–15 במארס	2	7		1	1		11
מעריב	15 בינו'–15 במארס					4	2	6
המודיע	15 בינו'–15 במארס					3		3
Jerusalem Post	15 בינו'–15 במארס			2	6			8
סך הכול		12	50	3	20	11	3	99

פרסמו את כל הקריקטורות בצילום של הפרסום המקורי של ה"Jyllands Posten", אך בהקטנה ניכרת. עם זאת אפשר היה למצוא את הקריקטורות באתרים שונים באינטרנט והם הוצגו בפני הציבור הישראלי בטלוויזיה.

הטיעונים בעד הפרסום ונגדו התאימו למדיניות העורך ולדעות שהדפיסו העיתונים. העיתונים שפרסמו את התמונות או צילומים שלהן הדגישו את הערך החדשותי של הפרסום כמידע לציבור על מה מדובר, ולא כעמדה בשאלות של חופש הביטוי וחופש העיתונות. העיתונות הדגישה גם את הצורך לא להלהיט את הקהילה המוסלמית המקומית מתוך הבנה של העלבון הבסיסי ושל הצורך בהגבלת חופש הביטוי כשהרגשות הדתיים של מאמיני דת מסוימת עלולים להיפגע. העורכים לא רצו לספק תחמושת לקיצונים ואף עיתון לא פרסם את הקריקטורות כמחווה של סולידריות עם העיתונות האירופית, כפי שפעלו חלק מן העיתונים באירופה ביחס לדנמרק. אינטלקטואלים ופרשנים השמיעו את הדעה הליברלית הקיצונית על הזכות לפרסם את הקריקטורות ללא התחשבות בפגיעה אפשרית ברגשות, אך דעתם לא נתמכה על ידי מאמרי המערכת של עיתון כלשהו, אף על פי שהארץ צייטט ב"5 בפברואר 2006 את שר החוץ הצרפתי שאמר: "עדיף קריקטורה מוקצנת מצנזורה קיצונית".

השאלה חוזרת לסדר היום החדשותי עם פעולות המחאה וההפגנות האלימות של מוסלמים באירופה ובעולם ב"5 בפברואר פרסם הארץ ידיעה שהתבססה על סוכנויות הידיעות, והוסיף לכך דיווח מכתבו לענייני ערבים. הדגש הושם על אלימות

הרשות הפלסטינית על אירוע הקריקטורות. הסיקור העיקרי של אירועי הקריקטורות של מוחמד בתקופת המחקר התרכז בפברואר 2006, ובמיוחד במחצית הראשונה של החודש. הדבר נובע מכך שהנושא עלה שנית על סדר היום אחרי בקשת הסליחה של עורך ה"Jyllands Posten" בקשת הסליחה נתפסה כתגובה על גל המחאות בעולם המוסלמי והערבי. הפריטים המעטים שפורסמו עד 31 בינואר התייחסו לאירוע כאירוע דני העוסק ביחסים הפנימיים עם הקהילה המוסלמית בדנמרק שלו הקשר אפשרי למדינות סקנדינביות אחרות.

הארץ, שסיקר את האירוע באינטנסיביות רבה יותר, וידיעות אחרונות, הגדירו מתחילה את האירוע כ"חדשות חוץ". מקורות המידע שלהם על הקריקטורות ועל התגובות של העולם המוסלמי והערבי היו סוכנויות הידיעות וכתבי העיתונות הישראלית באירופה. היה ברור שהעיתונים לא מצאו קשר ישיר לישראל, למרות העובדה שחלק מהמהומות התרחשו קרוב לישראל או אפילו בתוך שטחה – בנצרת, בירושלים, בתל אביב, בעזה, בשכם ובחברון. ההקשר היה אירופי, מפני שההפגנות כוונו נגד אירוע שהתרחש באירופה ולא כנגד אירוע מקומי או מקושר לישראל.

העיתונים לא פרסמו את כל 12 הקריקטורות. ידיעות אחרונות פרסם ב"3 במארס מאמר מאת כתבו בפריס עם תמונות קטנות של העמודים הראשיים של Die Welt ושל Le Monde, שכל אחד מהם הדפיס קריקטורה אחת. קריקטורה המראה את מוחמד עם פצצה צמודה לטורבן שעל ראשו הוצמדה לתמונה של סוכנות הידיעות AP (Associated Press), להמראה התקפה על הקונסוליה הדנית בביירות ולדיווח אחר של ידיעות אחרונות, מאת כתבו בקופנהגן, שפורסם ב"6 בפברואר. שני עיתונים, מעריב ו"Jerusalem Post",

המוסלמים שתקפו את השגרירות הדנית. הכותרת הראשית הייתה "מפגינים ערבים תקפו נציגויות דניות", וכותרת המשנה: "גלי המחאה בקהילות המוסלמיות נגד הפרסום של איורים של הנביא מוחמד בעיתונות העולמית התגברו והגיעו לשיאן בהצגת השגרירות הדנית והנורבגית בדמשק".

ידיעות אחרונות הכתיר את הסכסוך כ"מלחמת תרבויות" ובכך הפנה למעשה למסגרת שהציע סמואל הנטינגטון (1996/2003) בספרו **התנגשות הציביליזציות**, שבו ניתן מקום מרכזי למאבקו של האסלאם במערב (שקייבל משנה תוקף בדיון התקשורתי במערב בעקבות פיגועי ה-11 בספטמבר והפיגועים בתחנה הרכבת התחתית בלונדון ובתחנת הרכבת במדריד). מתחת לכותרת זו הופיעה כתבת חדשות מאת כתבי העיתון בפריס ובקופנהגן וכתבו לענייני ערבים בישראל. הסיפור נבנה כרונולוגית והזכיר את הפרסום החוזר של הקריקטורות במדינות שונות באירופה ואת העובדה שהפרסום נעשה בעקבות האיומים על חיי המאייר הדני. המאמר תיאר גם את תגובות המוסלמים בדנמרק ובמקומות אחרים, כולל בעזה ובשכם. הוא דיווח על מדינות ערב שהחזירו את שגריריהן, על התנצלות עורך העיתון הדני ועל הפגישה שנערכה בין השגרירים המוסלמים וראש ממשלת דנמרק, שבה הסביר האחרון את עקרונות הדמוקרטיה על חופש העיתונות וחופש הדת המכובדים בדנמרק, ובה בעת ביטא אהדה ונכונות לרצות את המוסלמים ('ס' הנדלר, 'י' רום, 'ור' שקד, "מהומת אלוהים", **ידיעות אחרונות**, 3.2.2006, עמ' 4). הפרסום של הקריקטורות במדינות אירופיות אחרות הוצג כתגובה על כניעת העורך והממשלה הדניים למחאה הדיפלומטית ולאלימות המוסלמית. מתחת לכותרת "החזירו את השד לבקבוק" הגדיר המאמר את האירוע כ"מלחמת תרבות בין האיסלאם למערב". הוא גם הסביר שהאירופים "הסתככו" מפני שהם "מנסים לאכול את העוגה ולשמור עליה", היינו להרגיע את הרגשות בלי לפגוע בדמוקרטיה. מכאן התפתח האירוע מאירוע פנימי לעניין אירופי, ואולי אפילו כלל עולמי – "מלחמת תרבויות". בכל מקרה, סיכם הכתב, דנמרק השלווה נמצאת על סף המשבר הרציני ביותר מאז מלחמת העולם השנייה.

עמודי החדשות

הקולות שנשמעו בעמודי החדשות בעיתונות בישראל היו בעיקר של כתבים ושל ממשלות אירופיות ומאחר יותר גם של אינטלקטואלים אירופים. לא נשמעו קולות של מוסלמים. הם הופיעו רק כמשתתפים בהפגנות ובפעולות המחאה. אף מומחה למשפט ואף לא אחד מהוגי הדעות הישראלים לא צוטט בעמודי החדשות. גם המומחים לאתיקה עיתונאית לא השמיעו את קולם בנושא. המקור העיקרי לחדשות היו מומחים לאסלאם ולעולם הערבי, ופוליטיקאים. במאמרי המערכת כתבו כותבים קבועים והביעו את דעתם, אולם המומחים, בדרך כלל הפרשנים המשפטיים לחופש הביטוי ולחופש העיתונות, לא התבטאו בחדשות ולא הביעו את דעתם. ממצא זה מצביע על כך שחופש הביטוי לא היה הנושא העיקרי בסיקור החדשות. הנושא העיקרי היה האסלאם על מאפייניו הדתיים והתרבותיים, ובמיוחד יחסיו עם אירופה בפרט ועם התרבות המערבית בכלל.

הזווית הישראלית והיהודית – צביעות העולם המוסלמי **ידיעות אחרונות** (מהד' 6 בפברואר 2006) ציטט את הרב הראשי של קופנהגן, שאמר כי אי אפשר לקבל את הגישה שמאפשרת לפגוע ברגישויות דתיות, אף על פי שהיהודים נזהרו מנקיטת עמדה בוויכוח. מנגד דיווח העיתון מאירופה שהליגה הערבית אירופית, ארגון מוסלמי בלגיה-הולנדי, פרסם קריקטורות אנטישמיות באתר שלהם. אחת מהן הראתה את אנה פרנק במיטה עם אדולף היטלר. אחרת העלתה ספקות באשר להתרחשותה של השואה. האתר טען שזה "תרגיל בחופש הביטוי" ולא תמיכה באנטישמיות.

בכתבה מה-9 בפברואר 2006 נכתב **בהארץ**: "העיתון הדני: 'לעגנו גם ליהודים'". העורך של העיתון הדני סיפר לכתב **הארץ** שהוא התכוון לפרסם סדרה נוספת של קריקטורות על ישראל אבל חזר בו, ואף הכחיש שהתכוון לפרסם קריקטורות על השואה בשיתוף עם יומון איראני. הם רצו לפרסם קריקטורה שפורסמה כבר (של אותו צייר שיצר את הקריקטורה של מוחמד עם פצצה על הראש), וכללה מגן דוד המוצמד לפתיל בוער. לפי דברי העורך, "רצינו להראות שהיהודים, עם כל הרגישות ההיסטורית, יכולים לספוג סאטירה על הסמלים המקודשים שלהם ולא לצאת לרחובות בהפגנות נזעמות". העורך התרבותי של העיתון אמר בראיון ל-CNN באותו הקשר שהוא שיתף פעולה עם תחרות קריקטורות של עיתון איראני, אבל המערכת פרסמה הכחשה, באומרה שדבריו לא הובנו כהלכה.

הסיקור של **הארץ** ושל **ידיעות אחרונות** הסתמך בעיקר על כתביהם בפריס. **בהארץ** התפרסמה ידיעה כחלק ממאמר פרשנות מאת הכתב בפריס, אסף אוני, כי העורך הדני לא חושש לחיייו ואף אינו מתייחס לאיומים שהושמעו. הסיפור הובא כפי שנמסר על ידי העורך הדני, והציג את כוונותיו מנקודת ראות אחרת. העורך, פלמינג רוז, אמר כי "הכול התחיל כששמעתי שסופר ילדים ניסה למצוא אמן כדי לאייר ספר שכתב על חיי מוחמד, אבל אף אמן לא הסכים ששמו יודפס, מתוך פחד מנקמה מצד המוסלמים". בעקבות התקרית הזאת נערך דיון מערכת ובה הוחלט לפנות למאיירים ולבקש קריקטורה של מוחמד. העיקר לא היה תוכן הקריקטורה אלא נכונות המאיירים לפרסם את שמותיהם. "זה היה הדיון החשוב ביותר על חופש הביטוי שנערך אי פעם בדנמרק", אמר העורך, והוסיף שלמרות הסערה היה בוחר שוב לפרסם את הקריקטורות. נראה כי התגובות על פרסום הקריקטורות היו הפוכות מהכוונה. אף אחד בדורות הבאים לא יעז לפרסם איור של הנביא מוחמד. "לכן, עלי להודות, מתוך בושה גדולה, הם ניצחו" (א' אוני, "אינני חושש לחיי", **הארץ**, 3.2.2006).

הסיפור מתקרב לישראל

ב-5 בפברואר 2006 הוצג האירוע לראשונה גם בעמודי חדשות הפנים של שני העיתונים, בעקבות הפגנות המחאה ופעילויות אחרות. כתבה של הכתב לענייני ערבים של **הארץ** טענה כי המתנדבים והפעילים האירופים בעזה, וכן המשקיפים הדנים והצרפתים של כוח המשקיפים הבין-לאומי (MFO), עזבו מחשש לחייהם. הפגנה שנערכה בהר הבית דרשה התנצלות והבאת האחראים לפרסום לדין. הפגנת ענק נערכה בנצרת. התנועה האסלאמית התחילה במסע להחרמת התוצרת הדנית. המאמר דיווח על עמדת החמאס שהייתה מעניינת מאוד: החמאס הציע מסגרת שונה לגמרי לסיפור, הוא הפנה

מופיעה תחת הכותרת "אירוע האירורים של מוחמד". הפעם: "יום נוסף של מהומות: מפגינים בכיירות הציתו את השגרירות הדנית". המקור היה המשרד של סוכנות AP בכיירות. בתיבה שמתחת לכותרת "האומנות של האסלאם", הובאה תזכורת לאירועים סביב סלמאן רושדי ותיאו ואן גוך. כותרת הידיעה על הקריקטורות בעיתון הייתה ב־7 בפברואר: "ההפגנות המוסלמיות נמשכות ללא שליטה: חמישה נהרגו באפגניסטן". הדגש הושם על עליית המדרגה באלימות מזק לרכוש לחרם כלכלי, לאובדן חיים. בתוספת למאמר שפורסם בידיעות אחרונות נאמר: "בהפגנה שנערכה בתל אביב דרש יושב ראש התנועה האסלאמית את התנצלות המדיה שפרסמו את הקריקטורות. הוא דחה טענות כי האירורים פורסמו כחלק מסיקור החדשות" (ידיעות אחרונות, 7.2.2006, עמ' 23). המהומות, האירורים וההפגנות של המוסלמים באירופה ובמדינות אחרות נגד השגרירויות האירופיות נמשכו עוד שבוע ואחר כך דעך הסיפור.

מאמרי המערכת והדעות

הדבר הראשון שבולט במאמרי המערכת והדעות הוא מיעוט ההתייחסות לפרשה. נמצאו רק 37 פריטים (שלושה מאמרי מערכת, עשרים כתבות פרשנות והבעת דעה על ידי עיתונאים, 11 מאמרי דעה של אינטלקטואלים, אקדמאים ופוליטיקאים ושלושה מכתבים למערכת). יש לכך, קרוב לוודאי, גורמים מספר. ראשית, חדשות מקומיות דחופות וחשובות יותר, כפי שנסקרו לעיל, שלטו בסדר היום. שנית, האירוע הוגדר כחדשות חוץ, כסיפור אירופי, ולא כסיפור "שלנו". שלישי, הייתה אולי הבנה מרומזת שיש להשתדל לא להצית את האוכלוסייה המוסלמית בארץ, ברשות הפלסטינית ובמדינות מוסלמיות שכנות. הביטוי לחששות אלה היה ההימנעות מפרסום ישיר וברוב העיתונים גם מפרסום עקיף (תצלום עמודים מעיתונים בחו"ל) וההתייחסות לקריקטורות במאמרים עצמם. מרבית העיתונים לא פרסמו אותן, אלא הפנו לאתרי אינטרנט או "ציטטו" בתמונה את העיתונים האירופים שפרסמו את הקריקטורות. ההסבר להימנעות מהפרסום היה שאין צורך לעלוך עוד ברגשותיהם של "אחרים". לבסוף, הייתה כנראה גישה כללית כלפי האסלאם שטענה כי אין כל חדש בתגובה האלימה על הקריקטורות ולכן אין לסיפור ערך חדשותי.

לצד העמדה הזו נשמעו קולות רבים במדורי הבעת הדעות ומאמרי המערכת, כולל אלה של ה־*Jerusalem Post*, שקראו להגבלת חופש הביטוי וחופש העיתונות בכל מקרה שבו הפרסום פוגע ברגשות דתיים. החשיבות הייתה בהתכוונות לכל הרגשות הדתיים. בשלב זה נשמעו קולות יהודיים וישראליים, לא רק בעיתונות הדתית אלא גם בחילוניות, כולל ה־*Jerusalem Post*, ששאלו מדוע היהודים לא מגיבים באותה אלימות על עלבונות המופנים אל האמונה היהודית והעם היהודי. הם שאלו גם מדוע ההנהגה המוסלמית לא מגנה את העלבונות ליהדות בדרך דומה לתגובתה על עלבונות לאסלאם. המודיע ביקש מהחילונים בישראל הקוראים לגלות הבנה לרגשות הדתיים של המוסלמים, ללמוד להתייחס ביתר הבנה וכבוד למגזר הדתי היהודי.

לא נמצא הבדל ברור בין מאמרי המערכת, הפרשנויות, דעות האינטלקטואלים ודעות הציבור, כפי שהובעו במכתבים למערכת.

את האשמותיו על פרסום הקריקטורות אל ממשלות דנמרק ונורבגיה וקרא לחרם על המסחר עם שתי מדינות אלה, שנמנות עם התומכים הראשיים בממשלה הפלסטינית, ולהחרמתן המדינית. הארגון גם קשר בין אירוע הקריקטורות ודרישות האיחוד האירופי מהחמאס להכרה בישראל כתנאי להמשך הסיוע לרשות הפלסטינית. "פעולה זו", נאמר בהצהרה, "תואמת את עמדת המערב שמדבר ברהיטות על דמוקרטיה אבל חושף את שינוי נגד האסלאם. לעיתים הוא עושה זאת על ידי עזירת הסיוע לרשות הפלסטינית ולעיתים על ידי העלבת הנביא מוחמד" (צבי בראל, "הקריקטורות הן רק תירוץ", הארץ, 5.2.2006).

גם ידיעות אחרונות שינה את כותרתו (הממסגרת את האירוע). יומיים קודם הייתה הכותרת "מהומת אלוהים" וכעת – "מלחמת תרבויות". הכותרת הראשית הכריזה כי "בעקבות הקריקטורות, מפגינים בדמשק שרפו את שגרירויות מדינות סקנדינביה", וכותרת המשנה המסכמת המשיכה: "כעס בעולם המוסלמי על הפרסומים המעליבים". ב־7 בפברואר פרסם העיתון מאמר מאת כתביו בווינה, ברומא, בלונדון ובשטחים. ההפגנות עברו למדינות נוספות בעולם המוסלמי ובאירופה, ואפילו בתל־אביב נערכה הפגנה. בהארץ חזר הסיפור ב־7 בפברואר לחדשות החוץ, כשהידיעה

גם אם מה שאתה אומר לא שווה התייחסות" (ע' וולקובסקי, "זו רק קריקטורה", **הארץ**, 6.2.2006).

דעה דומה הביעו בדרך אחרת שני אמנים ישראלים, שבתגובה על תחרות קריקטורות השואה האיראנית, הודיעו ב-20 בפברואר 2006 על פתיחת תחרות קריקטורות אנטישמיות, שתהיה פתוחה רק ליהודים. גם כתב ידיעות אחרונות בפריס, ספי הנדלר, במאמר פרשנות שפרסם ב-3 בפברואר, הציג את הנושא באור דומה. בציטוט מוולטר הוא מיקד את הבעיה באי היכולת של העם הצרפתי ליצור במציאות החדשה איזון בין ערכי החופש לערכי האחווה. שני כותבים למערכת הביעו דעות נחרצות של העדפת חופש הביטוי על הגנה על רגשות דתיות, בטענה שאין מקום למגבלות כל שהן על ערך זה (פרופ' יעקב אמיר ויעקב אברהמי, **הארץ**, 12.2.2006). אף אחד מהקולות האחרים בשאר העיתונים, כולל ה-*Jerusalem Post*, לא תמך בדעה זו.

חופש הביטוי כערך יחסי

חופש הביטוי כערך יחסי הועלה על ידי **הארץ** במאמר מערכת מה-6 בפברואר 2006. העיתון גינה בו באופן ברור את המהומות כאמצעי להבעת דעה. בה בעת הגן העיתון על הדעה שחופש הביטוי אינו ערך מוחלט אלא יחסי, ויש להגבילו כשעולה חשש לפגיעה ברגשות. עמדה זו מפתיעה כיוון שהארץ מוכר כעיתון התומך בכלכלה ליברלית ובדעות הליברליות האמריקניות לגבי זכויות האדם. משך שנים, לפני קום המדינה ואחריה, נלחם העיתון בהתמדה נגד צנזורה מכל סוג שהוא. ייתכן שמאמר מערכת זה, פרי עטו של העורך החדש אז, דייוויד לנדאו, שהוא יהודי דתי מתקדם ונחשב לבעל דעות מתוננות בעניינים לאומיים מאלה של בעליו של העיתון, עמוס שוקן (**הארץ**, 6.2.2006). אפשר למצוא תמיכה בדעה זו של **הארץ** במכתב קודם למערכת (מ-1.2.2006). המכתב, שנכתב במשותף על ידי רב ושייח העומדים בראש מוסד הכולל מנהיגים דתיים יהודים, נוצרים ומוסלמים, מצהיר שיש להגביל את חופש הביטוי מתוך התחשבות ברגשות דתיים.

מרבית העיתונים האחרים, מעריב, העיתונים הדתיים וה-*Jerusalem Post*, תמכו בדעה זו בשינויים קלים. מעריב ריכז את פרשנותיו בשאלת הצביעות של האינטלקטואלים המוסלמים. הוא שאל מדוע יש לגנות קריקטורות על האסלאם ולא לומר מילה על קריקטורות על היהדות. הוא גם טען כי אם חופש הביטוי נעלה על הרגשות הדתיים, ומכאן ההיתר לפרסום קריקטורות אנטישמיות, צריך על פי אותה אמת מידה לאפשר גם את פרסום הקריקטורות של הנביא מוחמד בדנמרק. מעריב גם הפנה את תשומת הלב לטבעו של האסלאם ושל מאמיניו כהסבר לתגובתם (מעריב, 5.2.2006, 3.3.2006). נקודת מבט זו אומצה גם על ידי כמה פרשנים ואינטלקטואלים אחרים שכתבו במעריב.

המסגרת הסוציולוגית-פסיכולוגית

שני מאמרים, הראשון פרי עטו של פרשן, והשני מאת פובליציסט אינטלקטואל, שפורסמו ב**הארץ**, ראו באירוע קצה קרחון המבטא את מצבם של המוסלמים באירופה. זו גישה קלאסית שרואה באלימות של פרט ושל קבוצות חברתיות תוצאה ישירה של תסכול הנובע מדיכוי.

אולם אפשר להבחין בהבדלי גישה כלפי האירוע החוצים את הסוגים השונים של המסגרות להבעת דעה שפורטו לעיל. אנו יכולים לחלק את ההתייחסות לחמש מסגרות:

1. מצב חופש הביטוי בסולם הערכים, הנע בין ערך "מוחלט" (בכל מצב ועניין אסור להגביל את חופש הביטוי וחופש העיתונות) לערך "יחסי" הניתן להגבלה במקרים מסוימים (כמו סובלנות כלפי רגשות של קבוצות חברתיות או רגשות דתיים מחייבת במצבים מסוימים הגבלה על חופש הביטוי וחופש העיתונות).
2. הגישה הסוציולוגית-פסיכולוגית הטוענת כי "תסכול מוביל לאלימות".
3. שאלת היחס למהגרים: מדיניות התרבות כמבחן לרב-תרבותיות.
4. הנושא של קונספירציה פוליטית שטוענת כי זו אפיוזודה ב"התנגשות בין הציביליזציות" המשרתת את הג'יהאד האסלאמי.
5. המבט הייחודי המקומי הישראלי-יהודי.

חופש הביטוי כ"ערך מוחלט" או כ"ערך יחסי"

ניתוח מאמרי הפרשנות ומאמרי הדעות בעיתונות הישראלית מראה שלרוב אין אפשרות להבחין בין העמדה המקצועית של עיתונאים המשמשים פרשנים ופובליציסטים לבין שאר מביעי הדעה. שאלת חופש הביטוי ומגבלותיו עלתה בכל הקבוצות (עיתונאים ואינטלקטואלים) שכתבו על האירוע בעיתון, במאמרי המערכת המייצגים חלק מהיצירה העיתונאית, ובמכתבים למערכת, שאפשר לראות אותם כתוצר אינטלקטואלי. נראה שהדעות והתגובות הן תוצר של נקודות מבט ידועות של הכותבים. אירוע הקריקטורות היווה עבורם הזדמנות נוספת לחזור על עמדותיהם.

חופש הביטוי כערך מוחלט

פוליטיקאי לשעבר, חבר כנסת ושר החינוך, יוסי שריד, הדגיש את חופש הביטוי כערך מוחלט במאמר חתום שהופיע בעמודי הדעות. הוא התייחס לקריקטורות שהתפרסמו בעיתון צרפתי, שבהן יושבים כל הנביאים של כל הדתות על ענן וישו אומר למוחמד, "אל תתלונן. כולנו היינו שם לפניך". הוא סיכם את טיעונו נגד הטלת מגבלות כל שהן על חופש הביטוי וחופש העיתונות ובוודאי בידי רשויות הדת או קבוצות קיצוניות אחרות. "אנו, האנשים החופשיים חייבים לזכור כי אם ידרשו העיתונאים להתיישר לפי הכללים של כל האמונות לא נמצא די עיתונים הראויים לשמם כדי לעטוף בהם אפילו את הדגים" (י' שריד, "מוחמד אל תתלונן", **הארץ**, 6.2.2006). גישתו תואמת את דעותיו הידועות ואת אלה של המפלגה שעמד בראשה, בעלת העמדות ה"ליברליות" בכל הנוגע לזכויות האדם, והשמאל החברתי בתחומי הכלכלה, היינו מפלגה סוציאל דמוקרטית או סוציאליסטית. ערן וולקובסקי, הקריקטוריסט של **הארץ**, הסכים בכל לבו עם עמדה זו. במאמר חתום שפורסם ב-10 בפברואר 2006, תחת הכותרת "זו רק קריקטורה", הוא העלה טיעון המבוסס על ערך חופש האמנות. הוא טען כי הערך של חופש הביטוי עולה על הטלת מגבלות. בקריקטורות של מוחמד עשו מחרחרי מודן מקצועיים שירות דב, בהשתמשם בקריקטורה לא מוצלחת לצרכים פוליטיים, אולם הקריקטורות עצמן לא מצדיקות מהומה כזו, כיון שהן לא מוצלחות. הוא עשה למעשה פרפרזה על דבריו של וולטר, "אני אגן על זכותך להביע את דעתך

המסגרת של קנוניה פוליטית – התנגשות הציוויליזציות גישה זו השתלבה בתיאוריה של הנטינגטון על "התנגשות הציוויליזציות". בבסיסה הטענה שקיימת "שנאה לזהות" של האסלאם כלפי המערב, ארצות הברית וישראל, בתוך האינטרסים הפוליטיים של "ציר הרשע". כמה בעלי טורים, ובמיוחד פובליציסטים בקרב המגזר החרדי ובעיתון יתד נאמן תמכו ברעיון זה.

אסף אוני, כתב הארץ בקופנהגן, בדק את היחסים בין המיעוטים המוסלמיים והרוב החילוני בכמה מדינות באירופה. הוא הגיע למסקנה (14.2.2006) שהאסלאם הוא "סוס טרויאני" של העולם המוסלמי, ושהקריקטורות היו רק תירוץ לעורר את היצרים ולהפחיד את המערב, כמו גם לקדם את כיבוש העולם על ידי האסלאם. הפילוסוף הצרפתי ברנר-אנרי לוי רואה ב"ציר הרשע" את המקור למהומות, ובמילים אחרות: נפנוף האיום הפוליטי בידי אלה הנלחמים במערב ובמייצגיו, ארצות הברית, אירופה וישראל. במאמר שפורסם בהארץ (7.2.2006) טען לוי כי התקרית היא ניצול של פרסום גרוע בעיתון קטן כדי לקדם יעדים פוליטיים.

א' בן אהרון פרסם מאמר ארוך ומפורט בעיתון החרדי יתד נאמן ב-10 בפברואר. לדבריו, תמצית הבעיה היא השנאה של האסלאם למערב, ולישראל והקונספירציה האיראנית-סורית-חמאסית לנצל את המצב למטרות פוליטיות היא תוצאה של אופיו של האסלאם ושל שנאתו הבסיסית למערב, ליהודים, לציונות ולישראל. בהציגו את רעיונותיו ואת אלה של ברנר-אנרי לוי, שאותו הוא מצטט, מסיק בן אהרון שהמאבק של המוסלמים אינו על חופש הביטוי אלא על השימוש בחופש כדי לגנות את ישראל והציונות, דבר שנמנע מהם. מסיבה זו הם מתקוממים.

כך הציג הפרשן לענייני ערבים של העיתון, צבי בראל (2.2.2006), את המהומות באירופה כתוצאה של אינטגרציה לא מוצלחת של המהגרים המוסלמים באירופה. בדרך דומה ראה גם יצחק לאור (7.2.2006) את המהומות כתוצאה של דיכוי המוסלמים ושל הכישלון להכיר בזכויותיהם האנושיות והאזרחיות. מנקודת ראות זאת הקריקטורות היו גפרור שהוצת בתוך חבית אבק שריפה. שני הכותבים רואים בזכויות האדם ערך עליון וטענו שמניעה מתמשכת של זכויות אלה מהמוסלמים וחוסר השוויון בהתייחסות אליהם באירופה, כמו גם בישראל, הם הסיבות לסכסוך ולאלימות.

המסגרת של מדיניות תרבות והיחס למהגרים המתח בין ערכי התרבות המערבית, ובמיוחד הדמוקרטיה וחופש ביטוי, לתרבות המוסלמית היה עוד הסבר לאירוע ומסגרת להבנתו. מתח זה בא לידי ביטוי בקריאה למוסלמים לבחור בערכים המערביים ולפעולה בהתאם להם כשהם מתגוררים במדינות עם מסורת דמוקרטית ארוכה, או להתחיל בדיאלוג שיוביל לפשרה בין הערכים המערביים והתרבות האסלאמית. לדברי התומכים בפתרון רב תרבותי, מרבית המוסלמים החיים באירופה מחזיקים בהשקפות מתונות ואפשר להגיע להבנה ולחיים בצוותא אתם, ללא חיכוכים.

לעומתם ישנם מי שטוענים כי אירופה חייבת לחזור למדיניות "כור ההיתוך" ולקלוט את המהגרים לתוך התרבות של המדינות שאליהן הם היגרו. עדי שוורץ פרסם מאמר בהארץ (10.2.2006) תחת הכותרת "די להתנהגות ההולמות הפוליטית", ובו טען כי זו מלחמת תרבות ולא ריבוי תרבויות. אירופה צריכה להכריז מלחמה כדי לשמור על ערכיה ולטפל בבעיות החברתיות. אירופה צריכה לדרוש מהמוסלמים לקבל עליהם את ערכי המערב כפי שמצופה ממי שבא לחיות באירופה או שיווצרו פתרונות גזעיים ופאשיסטיים. דעה דומה השמיע ההיסטוריון פרופ' אביעד קליינברג, שכותב מדי פעם בנושאים שונים בעיתון ידיעות אחרונות (22.2.2006). תחת הכותרת "אחרי תקופת הפוליטיקלי קורקט", הוא הציג את האירוע כמלחמת תרבות, דחה את רעיון הרב תרבויות והציע לחזור למדיניות "כור ההיתוך". הוא טען שהנצרות הראתה כי היא יודעת להילחם למען עליונותה, ולהתגבר בעזרת הכוח על אלה שבאים לעתים קרובות לחסות בצל קורתה. מיכאל הנדלזלץ, העורך הראשון של המוסף "ספרים" של הארץ, הציע (24.2.2006) תובנה מעניינת ומקורית: התרבות האסלאמית נשארה מאחור בגלל מאתיים שנות האיסור על הדפוס. הציוויליזציה המוסלמית יכולה כיום להצטרף לקידמה או לעמוד בדרכה. לדעתו ההבדל בין המערב לאסלאם נמצא בנכונות להילחם על דעות. ייתכן שבמאבק הזה חוסר הנכונות של המערב להילחם יהיה בסופו של דבר הגורם המכריע במאבק "הישרדותו של המתאים ביותר".

רעיון "מלחמת התרבויות" והרעיון שהאסלאם נלחם במודרניות (שנראה כאיום על שלטונו במאמינים) נשמע מפהים של המומחים לעולם האסלאמי בעיתונות החילונית, ובמיוחד ב"Jerusalem Post". על פי פרשניו, האנשים (המוסלמים ואחרים) החיים במערב חייבים לקבל את הערכים הבסיסיים של המערב, והפחד של האסלאם מהמודרנה הוא הסיבה שהם מנסים לעצור את המערב.

עם המגבלות הקיימות, בעיקר בענייני ביטחון, מצד שני. המבקרים האינטלקטואלים לא ראו בפרשת הקריקטורות הזדמנות לעורר מחדש את שאלת חופש הביטוי וחופש העיתונות בישראל. למעט הארץ ופרשניו, כל העיתונים והפרשנים השלימו עם הסטטוס קוו בנושא, שהוא פשרה בין חופש הביטוי לחופש העיתונות ובין המגבלות עליו הנובעות מרגשות דתיים וממצב הסכסוך הערבי-ישראלי המקומי, ומההסכמים בין העיתונות וצה"ל באשר לצנזורה הצבאית.

בעת הוויכוח עלתה שאלת חופש הביטוי וחופש העיתונות רק כאפשרות משנית או כפרשנות. היו שתי גישות ששלטו בוויכוח. הראשונה, הגישה החילונית הליברלית, טענה שחופש הביטוי הוא ערך אוניברסלי חשוב העולה בחשיבותו על הפגיעה ברגישויות הדתיות. בגישה זו הדת (היינו כל הדתות) היא כוח שמרני שחוסם ומסכן את התרבות החילונית המערבית ולכן יש להילחם נגד המגבלות שהדת המאורגנת מנסה לכפות על חופש הביטוי ועל זכויות הפרט. גישה זו מנוגדת לגישה הדוגלת בהגבלת חופש הביטוי כשהוא פוגע ברגישויות של קבוצות באוכלוסייה, כולל המאמינים של הדתות השונות. מנקודת השקפה זו מותר למדינה או לעורכי העיתונים להגביל את זכות העיתונות לבקר סוגים מסוימים של התנהגות.

בהשוואה לאירופה קיימת בישראל הבנה לצורך בהגבלה מסוימת של חופש הביטוי. במפתיע קיימות כאן הבנה ואמפטיה מפותחות למדוכא, לנעלב ולשולי. ייתכן שברמה מסוימת קיימת הבנה לתגובה של המוסלמים ושל כל קהילה דתית, לאומית, אתנית או תרבותית אחרת.

גישה בסיסית זו של העיתונות הישראלית עשויה להסביר גם מדוע הוצג האירוע בכל החדשות במדורי החדשות החוץ ועסק בתגובות באירופה, בעולם המוסלמי וביתר העולם. לכן הוצגה הפרשה בעיקר כביטוי למלחמה בין התרבויות (אסלאם נגד המערב) והייתה הבנה מסוימת לעלבון, אבל לא לזעם ולהפגנות האלימות.

התנגשות הציוויליזציות האופי של האסלאם אומצו כהסבר העיקרי בעיתונות לאירועים סביב הקריקטורות. הדבר נובע בוודאי מההתאמה לקווים המנחים של עורכי היומנים הישראליים. למעט הארץ, לכל יתר העיתונים, הדתיים והחילוניים גם יחד, יש נטייה ליברלית-מערבית חזקה בנושא חופש הביטוי וחופש העיתונות, ומכאן הדגש על התנגשות הציוויליזציות בין המערב לאסלאם כהסבר אפשרי להתנהגות של המוסלמים שאינם מבינים את הערכים המערביים. היא גם תואמת את ההסבר שהטרוור הוא חלק מהאסלאם ושהמלחמה נגד הטרור היא מלחמה בקיצונים המוסלמים, מתוך רצון להגן על האוכלוסייה ועל הערכים המערביים.

סיכום ומסקנות

הממצאים מלמדים כי בישראל חופש הביטוי אינו נחשב לערך מוחלט אלא יחסי ואפשר לאזנו ביחס לערכים אחרים, כמו סובלנות לרגשות דתיים (מה שלא בהכרח נכון לגבי חלק ממדינות אירופה, כמו מדינות סקנדינביה וצרפת ובמידה מסוימת גם בריטניה וגרמניה, הרואות בחופש הביטוי ובחופש העיתונות ערך מוחלט). באופן כללי הפרשה סוקרה במדורי החוץ ונתפסה כעניין אירופי, שבעקבותיו אירופה תלמד שיעור על מהותו של האסלאם ועל דרכי ההתייחסות אליו. מעבר ליחס לאסלאם באופן כללי, מעניין היה למצוא שהעיתונות

ההיבט הישראלי-יהודי המקומי הייחודי ההיבט הישראלי-יהודי התמקד בשאלה של סטנדרטים כפולים של המנהיגים המוסלמים המתונים ושל המערב. דיון מקומי אחר עסק בהשפעות על חופש הביטוי ועל חופש העיתונות בישראל. הקול היחיד שדגל בחופש הביטוי כערך מוחלט היה, כפי שהוזכר קודם, קולו של הארץ. כל העיתונים האחרים – חילוניים ופופולריים, כדיעות אחרונות, מעריב ואף ה-Jerusalem Post – הבינו לרגשות המוסלמים. אפילו העיתונים של המפלגות הדתיות – הצופה, יתד נאמן והמודיע גינו את הקריקטורות ובה בעת האשימו את המערב שלא גילה אותה רגישות כשפורסמו קריקטורות נגד היהדות, היהודים ומדינת ישראל. כל העיתונים התייחסו גם לאיראן וליזמתה – תחרות קריקטורות בנושא השואה. האופי של האסלאם נדון גם בהתייחסות לשלום בין ישראל לפלסטינים ולשכנים המוסלמים האחרים.

הדגש על הצביעות של העולם בכלל והעולם המוסלמי בפרט (קריקטורות נגד האסלאם ביחס לקריקטורות נגד יהודים, היהדות וישראל) אומץ גם במעריב, אבל אף אינטלקטואל או פוליטיקאי חשובים לא כתבו על הנושא ולא היה מאמר מערכת שנוקט עמדה בנושא. המודיע הסכים עם הקולות הדתיים וגם עם כמה קולות חילוניים שגינו את הפרסום, ובכך ביטא הבנה לנקודת המבט האסלאמית על עלבון לכל דת שהיא, והעלה גם נקודת השקפה ייחודית. הפרשנים קראו לעיתונים החילוניים להימנע מפרסומים שעלולים לעלו ביהודים הדתיים ולפגוע ברגשותיהם. הם טענו שמה שנוון לגבי דתות אחרות אמור להיות נכון גם לגבי אחיהם היהודים. הם טענו נגד המוסר הכפול של הארץ, שמבין את המוסלמים באירופה אבל לא מגלה סובלנות דומה כלפי היהודים הדתיים החיים בישראל. ה-Jerusalem Post, במאמר המערכת שלו שנחתם בידי דויד הורביץ (10.6.2006), ובטורי הדעות שלו, השתמש באירוע כדי לדון באופי של האסלאם ובמוסר הכפול של העולם הקתולי והמוסלמי כשהדברים נוגעים לישראל, ליהודים וליהדות. העיתון ראה באירוע חלק ממלחמת התרבות של האסלאם נגד התרבות המערבית, וקרא למערב להתייצב מאחורי ערכיו. העיתון שיבח גם את העיתונים הערביים והאירופיים שגינו הן את המחבלים המתאבדים והן את הקריקטורות על דתות אחרות. העיתון העלה גם את שאלת חופש הביטוי כערך ליברלי. הוא ראה בהכחשת השואה את השאלה העיקרית של חופש הביטוי, תוך השוואתה לפרשת הקריקטורות. מתוך השוואה זו עיצב העיתון את עמדתו שהכחשת השואה אינה שאלה של חופש הביטוי ואירוע הקריקטורות אינו קונספירציה ציונית להצית סכסוך בין האסלאם לנצרות שנטען כי תוכנן ובוצע לכאורה בידי היהודים הקונסרבטיביים בארצות הברית (דניאל פייס, 8.2.2006 וכן 15.2.2006).

דיון

השאלה הראשונה שיש לשאול על הסיקור של אירוע הקריקטורות בישראל היא מדוע היו הסיקור והוויכוח האינטלקטואלי בנושא מוגבלים כל כך. האם האירועים המקומיים באותה עת שהיו על סדר היום התקשורת הם הסבר מספיק למיעוט ההתייחסות? הסבר אחר למיעוט ההתייחסות יכול להיות המעמד המשפטי הבעייתי של חופש הביטוי וחופש העיתונות בישראל, מצד אחד, והמציאות של קיום למעשה של חופש ביטוי וחופש עיתונות מתוך הסכמה כמעט מלאה

Eide, E., R. Kunelius & A. Phillips (eds.) (2008). *Transnational Media Events: The Mohammed Cartoons and the Imagined Clash of Civilizations*. Gotheborg: Nordicom.

מקורות

- אדוני, ח' וה' נוסק (2007). קולות הקוראים: מעשה הקריאה בסביבת התקשורת הרב ערוצית. ירושלים: מאגנס.
- הנטינגטון, ס' (2003). התנגשות הציביליזציות. ירושלים: הוצאת שלם.
- כספי, ד' וח' לימור (1992). המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990. תל אביב: עם עובד.
- נוסק, ה' (2002). "מבוא: החברה הישראלית – דמוקרטיה במבחן הליברליזציה", בתוך: ה' נוסק (עורך), *ישראל בתחילת המאה ה-21* (עמ' 11-24). תל אביב: צ'ריקובר.
- נוסק, ה' וי' לימור (2002). "נורמליזציה של אנומליה: צנזורה צבאית בישראל". בתוך: ה' נוסק (עורך), *ישראל בתחילת המאה ה-21* (עמ' 65-97). תל אביב: צ'ריקובר.
- סמוחה, ס' (1993). "שסעים מעמדים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל". בתוך: א' רם (עורך), *החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים* (עמ' 172-202). תל אביב: ברירות.
- (1998). "עשרים שנה של סקרי עמדות במגזר הערבי בישראל כבסיס לקביעת מגמות שינוי של זהות ואוריינטציה פוליטית". בתוך: ק' פוקס וש' ברילב (עורכים), *אמת וסקר* (עמ' 173-198). תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- קפלן, ק' (2006). "רבות רעו"ת צדיק": קווים לתולדות העיתונות ההרדית בישראל, למאפייניה ולהתפתחותה. תל אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- Al Haj M. (2004). *The Status of the Palestinian in Israel A Double Periphery in an Ethno National State* Paper presented at the 2004 symposium of the association of Israel studies. Retrieved 10.1.09 from <http://www.aisraelstudies.org>

הישראלית ראתה את הבעיה כבעיה של אירופה, שלא השכילה לקלוט את המהגרים השונים ובמיוחד את המוסלמים, ולמצוא להם מסגרת תרבותית הולמת מעבר לזכויות היסוד האזרחיות שהם מקנים להם. ואילו בישראל המחאה המאורגנת של ערביי ישראל המוסלמים כנגד פרסום הקריקטורות הוצגה על ידי העיתונות הישראלית כהוכחה לכך שערביי ישראל הפנימו את ערכי הדמוקרטיה, שהם מוחים בצדק על פגיעה ביסוד דתי שלהם, אך את המחאה, בניגוד למדינות המערב ומדינות אחרות, הם יודעים להפגין בדרכים המתאימות לאזרחי מדינה דמוקרטית.

שאלת המוסר הכפול של אירופה, של המוסלמים ושל הישראלים עלתה כנושא שאליו מתייחסים כל הצדדים בפרשה, אם כי המוסר הכפול קיים בעיקר בעיני המתבונן.

תודות

תודתי לגב' מאיה ליטוין ישועה, עוזרת המחקר המסורה, על איתור ואיסוף פריטי החדשות והמאמרים שהתפרסמו בתקופת המחקר בעיתונות הישראלית ועל הערותיה והצעותיה. יבואו על התודה גם חיים פרנקל, נסים כהן צמח (כץ) ושלומי ברזל על הערותיהם הארוותיהם.

* המאמר מבוסס על דו"ח המחקר שהתפרסם ב-
Nossek, H. (2007). "Reading the Mohammed Cartoons in Israel: A Familiar Story, but not Ours," in R. Kunelius, E. Eide, O. Hahn & R. Schroeder (eds.), *Reading the Mohammed Cartoons Controversy: An International Analysis of Press Discourses on Free Speech and Political Spin*. Bochum/Freiburg: Working Papers in International Journalism projekt verlag, pp.145-158

ממאי המחקר היוו בסיס לאסופה נוספת של מחקרים הדנה בהיבטים שונים של הסיקור מעבר למדינות השונות שראתה אור בספר: